

PAPER DETAILS

TITLE: Sürdürülebilir Ekolojik Denge İçin Modern ve Geleneksel Üretim Yöntemlerinin Entegrasyonunda Kırsal Kadinin ve Kadın Kooperatiflerinin Önemi: Afsar Balam Kadın Kooperatifi Örneği

AUTHORS: Çigdem AKGÜL

PAGES: 57-71

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2159944>

Sürdürülebilir Ekolojik Denge İçin Modern ve Geleneksel Üretim Yöntemlerinin Entegrasyonunda Kırsal Kadının ve Kadın Kooperatiflerinin Önemi: Afşar Balam Kadın Kooperatifi Örneği

The importance of Rural Women and Rural Women's Cooperatives in the Integration of Traditional and Modern Production Systems for a Sustainable Ecological Balance: The Case of Afşar Balam Women Cooperative

Çiğdem AKGÜL¹

¹Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı, Ankara

Özet: Son yıllarda küresel ısınma ve iklim değişikliği başta olmak üzere giderek artan çevre sorunları ve felaketlerinin önüne geçilmesi anlamında kırsaldaki kadının sahip olduğu yerel-ekolojik bilgiyi tanıyan ve onlardaki bu kültürel mirasın ulusal ekonomiye kazandırılmasını amaçlayan kadın girişimciliğini teşvik eden politika ve projeler gerek tüm dünyada gerek ülkemizde giderek yaygınlaşmaktadır. Söz konusu oluşumlar, ilgili literatürde yerel ekolojik bilginin önem ve muhafazasına işaret eden “Traditional Ecological/Environmental Knowledge (TEK)” veya “Local/Indigenous Knowledge” olarak anılan kavramı gündeme getirmek ve bu kavramın kırsal kadınla olan yakın bağlantısını ortaya çıkarmaktalar. Nitekim bu araştırmada da Türkiye’de söz konusu girişimlere tipik bir örnek teşkil eden Ankara Afşar Balam Kadın Kooperatifi’ndeki girişimci kadınların yerel ekolojik bilgi ile ilişkileri incelenmiş ve formel kadın kooperatiflerinin Anadolu kadınlarının ekolojik sistem, biyoçeşitlilik, yerel kaynaklar ve kültürel değerler hakkında sahip olduğu geleneksel bilgiyi (TEK’i) görünür kıldıkları ve hatta kimi kez unutulmaya yüz tutmuş bu bilgiyi onlara tekrar hatırlatıcı bir rol üstlendikleri bulgulanmıştır. Bu oluşumlar kanalıyla Anadolu kadınlarının, geleneksel veya bilim dışı adledilerek devre dışı bırakılanı hatırladığı, onu modern tarım, bilim ve endüstri alanlarına adapte edebildikleri ve böylece işlevsel “hibrit” bir bilgi olarak yeniden üretebildikleri fark edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan bu çalışma Kooperatif Başkanı ile biri çevrimiçi yüzyüze ve ikisi bir mesaj uygulaması üzerinden karşılıklı soru cevap şeklinde gerçekleştirilen görüşme verilerine dayalı olarak hazırlanmıştır. Veriler ışığında formel kooperatiflerin kırsal kadının “hibrit bilgi üretme” yönündeki potansiyellerini harekete geçirici ve ayrıca hem kadınların kendilerinde hem yöre halkında yaşadıkları coğrafyanın eko-kimlik ve değerlerine dair farkındalık yaratıcı bir işlev üstlendikleri bulgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Geleneksel Ekolojik Bilgi (TEK), Kırsal Kadınlar ve Kadın Kooperatifleri.

Abstract: In recent years policies and projects that recognize the indigenous ecological knowledge of rural women in order to prevent increasing environmental disasters such as climate change, global warming, carbon emissions and encourage women's entrepreneurship in order to bring their this cultural potential to national economy are becoming increasingly widespread both in all over the world and also in our country. These initiatives highlight the concept of to “Traditional Ecological/Environmental Knowledge (TEK)” or “Local/Indigenous Knowledge” in relevant literature which points to the importance and protection of local ecological knowledge and reveal the close connection of rural women with this popular concept. In this research, this close relationship between rural women and TEK has also been analyzed as a result of the data obtained through the interviews conducted with the President of Ankara Afşar Balam Women Cooperative which sets a typical example of aforementioned initiatives women cooperatives in Turkey and it has been discovered that these formal organizations also make rural women's knowledge about eco-system, local resources and cultural values visible. Moreover, it has also been noticed that these organizations can assume a role of reminding them this knowledge that is sunk to oblivion forgotten to women. It has been noticed that through these organizations that has been shaped under the integration of Industry-agriculture, Anatolian women are able to recall what was excluded as unvaluable, primitive or irrational by acting a bridge(catalyzer) with their bodies, memories and words between the old and the modern technics, traditional and scientific knowledge, the national and the local and can reproduce it as a functional “hybrid method”. This study based on qualitative research method was prepared according to the datas obtained through three meetings with the President of Cooperative one of which was face to face meeting via zoom platform and the others was done by writing

through a message app. In the light of obtained datas, it has discovered that women's cooperatives have functions that mobilize rural women's potential to produce "hybrid knowledge" and raises awareness of both women and rural population about eco-identity and values of their geography.

Keywords: *Traditional Ecological Knowledge (TEK), Rural Women and Women's Cooperatives.*

1. Giriş

Küresel ısınma, su kaynaklarının azalması ve biyoçeşitliliğin kaybı gibi gittikçe artan çevresel sorunlar karşısında ulusal ve küresel çapta bir çok adım atılmaktadır. Bu adımlar, küresel ısınmaya neden olan sera gazı üretimini azaltmak için yerli ve yerinde üretim-tüketim gibi beslenme akımlarının desteklenmesi veya habitat gibi doğal yaşam alanlarının izlenmesi ve korunmasından, sıfır atık, atıksız mutfak, organik tarım gibi geleneksel metotlardan faydalanılması, bu amaçla yerel üreticiyle işbirliğine gidilmesine kadar çeşitlenmektedir. Özellikle de kırsaldaki kadının “yeniden üretim roller”ine bağlı olarak yaşadığı coğrafyanın özgün dokusu, kültürel değerleri veya doğal kadim beslenme diyetleri hakkında sahip olduğu yerel sosyo-ekolojik bilgiyi (TEK) ve sürdürülebilir çevre dostu geleneksel tarım metotların yaşatılmasında oynadığı merkezi rolü tanıyan politika ve projeler hayata geçirilmeye başlamıştır. Bu bağlamda çoğu kez BM’nin ilgili birimleri öncülüğünde tüm dünyada kırsaldaki kadının geleneksel potansiyeli ve becerisini öne çıkaran, kadın girişimciliğini teşvik eden devlet destekli kooperatifler kurulmuş ve bilhassa Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın hibe, eğitim, imtiyaz, pozitif ayrımcılık gibi çok çeşitli destek mekanizmaları ile ülkemizin birçok ilinde de kadın kooperatifleri açılmıştır¹. Bu proje ve adımlarla bir yandan kadın emeğinin ve potansiyelinin ulusal ya da uluslararası ekonomiye kazandırılması hedeflenirken, diğer yandan akademik alanda da ilgili literatürde “yerel ekolojik bilgi (Traditional Ecological Knowledge)” ya da “yerel bilgi (Local Knowledge)” olarak anılan kavramlarla kırsaldaki kadın arasındaki yakın ilişkiyi açığa çıkaran çalışma ve araştırmalar öne çıkmıştır.

Bu araştırmada da Türkiye’de kadın kooperatifleşmesine önemli bir örnek teşkil eden Ankara Afşar Balam Kadın Kooperatif örneği üzerinden formel kadın kooperatiflerinin kırsaldaki kadının sahip olduğu, kapsamlı, dinamik, çevre dostu, sürdürülebilir “yerel ekolojik bilgiyi” ve kapasiteyi görünür kılıcı rolü incelenmiş, Kooperatif Başkanı ile yapılan görüşmeler neticesinde bu ve benzeri oluşumların aynı zamanda küresel tüketim alışkanlıkları karşısında unutulmaya yüz tutmuş bu bilgileri kadınların kendilerine yeniden hatırlatıcı ve kırsal nüfusun yaşadıkları coğrafyanın zenginlikleri ve eko kimliği hakkında farkındalık yaratıcı bir işlev üstlendikleri de tespit edilmiştir. Bu nedenle kırsal kadının girişimcilik faaliyetleri ile sosyo-politik ve ekonomik alanlarda kazanmaya başladığı görünür konum ve farkındalık, bilhassa da kadın kooperatiflerinin bu farkındalığı teşvik edici işlevi, insan kaynaklı zararlı uygulamaların ve teknolojik metotların eskiyi tamamen işlevsizleştirilmesine karşı “sözlü, bedensel (performative) ve zihinsel çoklu bir direniş” sunması bakımından bugün kayda değer bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ana hedefi de kırsal kadınların sanayi-tarım entegrasyonuna dayalı mikro girişimlerle kazandıkları, geleneksel olanla bilimseli, eski ile modern/teknolojik uygulamaları iç içe geçirip doğa dostu, sürdürülebilir “hibrit bilgiler” üretmedeki katalizör konumlarına ışık tutmaktır. İlâveten formel kadın kooperatiflerinin kırsal kadının sahip olduğu ekolojik bilgi ve katkılarını görünür kılıcı ve pek çoğu küresel tüketim alışkanlıklarına yenik düşerek unutulmuş geleneksel ekolojik bilgileri (TEK) onlara yeniden hatırlatıcı işlevini ortaya çıkarmak da amaçlanmıştır. Araştırmanın yöntem ve bulgularına geçmeden önce kırsal kadının sıklıkla ilişkilendirildiği geleneksel ekolojik ya da yerli bilgi kavramlarının literatürdeki çerçevesini kısaca açmak, bu bilgi türü ve kadınların geleneksel cinsiyet rol ve statüleri arasındaki yakın ilişkinin de daha açık kavranması bakımından faydalı olacaktır.

¹ Bu amaçla 2017 yılında üç bakanlığın taraf olduğu “Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır. Protokol kapsamında 81 ilde kadın kooperatifçiliği çalışma gruplarıyla çalıştaylar düzenlenmiştir. Bu yönde yapılan kapsamlı çalışmalar için bilgi için: <http://ailevecalisma.gov.tr/media/14109/kooperatif-protokol-imzali.pdf>, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kadinlarin-kooperatifler-yoluyla-guclendirilmesi-projesi-basliyor/1932090>. Son erişim, 11-09-2021.

Geleneksel Ekolojik Bilgi (TEK) ve Kırsal Kadınların Yeniden Üretim Rollerini Arasındaki İlişki:

“Geleneksel Ekolojik/Çevre Bilgisi (TEK)” (Nazarea, 2006: 320-323) ya da “Lokal/ Yerli Bilgi” (Ugboma, 2014) olarak anılan TEK nosyonunun literatürde öne çıkan spesifik bir tanımından bahsetmek zordur. Nitekim Berkes de geleneksel olanın kendisinin değişken olması ve ‘gelenek’in’ sabit bir formu olmaması nedeniyle “geleneksel ekolojik bilgi”nin de üzerinde uzlaşmış bir tanımlanamayacağından bahseder. TEK’in 1990’larda ekoloji, coğrafya, ekonomi, siyaset ve gastronomi gibi farklı disiplinlerince tanınmaya başlamasından ve bu sayede başlı başına bir araştırma alanına dönüşmesinden çok daha önce, antropoloji, sosyoloji, farmakoloji ve botanik gibi disiplinler için her zaman önemli bir araştırma konusu olmuştur (Berkes, 1993:1). Özellikle de sosyoloji ve antropoloji alanında “geleneksel ekoloji bilgisi” ya da “yerli bilgi” daha çok kolektif kimlik ve toplumsal hafızanın oluşumu ve muhafazası kapsamında, bunların bir parçası olarak ele alınmıştır².

Örneğin Bilgin (1999: 59-62; Akt, Dalbay, 2018:170) kolektif kimliğin ortak geçmişi kuran gelenek, göreneklerin, alışkanlıkların, anılar, sanat eserlerinin vs. hatırlanmasıyla “kolektif bellekten hareketle inşa edildiği”ni belirtirken, Halbwachs (1925) kişisel hafızanın “toplumsallığına” çok erken dönemlerde işaret etmiş, bireysel hafızanın toplumsal yaşamın üyeleri tarafından sosyal olarak yaşandığını söylemiştir. Young’ın (1994) ise kendinden önceki bu tanımlamaları daha geniş bir çerçeveye yerleştirdiği görülür. Young, (1994) kişisel belleğin, “ortak bir geçmişin” sürekli hatırlanması, hatırlananın süregelen biçimde pratik edilmesi, yeniden izlenmesi, tekrar tekrar anlatılması ve dinlenmesiyle ‘yerleştiği’ni ve sonuçta ‘kolektif’ bir hafıza/kimlik inşa ettiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Dalbay da (2018:17) yerel bilginin “kuşaklararası aktarımı” üzerinde durmuş ve bu aktarım edimiyle birlikte tarihi, kişisel, doğal çevreyle ilgili hatıra ve bilgilerin “gelenek dönüşümünü, eylem tiplerinin failsizleşerek kolektif bir kimlik inşa ettiğini belirtmiştir. Tüm bu tanımlarda geçen ortak geçmiş, bu geçmişi yansıtan bilgiler ve bu bilgilerin söz, beden ve bellek yoluyla aktarımı içinde gelenek korunması yerli bilgi/geleneksel çevre bilgisinin (TEK) de kolektif kimlik ve hafıza ile iç içeliğine işaret etmektedir. Nitekim TEK’e yönelik tanımlamalara bakıldığında tıpkı kolektif kimlik ve hafıza da olduğu gibi söz, beden ve bellek yerli bilgiyi de kuran üç ana unsur olarak öne çıkıyor ve her üçünün de ortak bir geçmişten beslenerek birbirini pekiştirdiği görülmektedir.

Örneğin Augustine (1997:1) “yerel bilginin” kolektif hafıza sayesinde kuşaklarca korunabildiği vurgularken, Bruchac ise (2014:3814-3817) ‘TEK’in gelecek kuşaklara aktarımında toplum üyeleri ve akrabaları arasında yayılan toplumsal hikayelerin, tarihi anlatılar gibi sözlü ritüellerin ya da bu üyeler arasında gerçekleşen özel, kamusal karşılaşmalar, sosyal kutlamalar gibi formel ve informal kolektif aktivitelerin rolü öne çıkar. Bugün her ne kadar üzerinde uzlaşmış bir tanımdan söz etmek hala zor olsa da TEK’in giderek çok disiplinli bir kavrama dönüşmesi (Berkes, 1993:2), buradaki örneklerdeki gibi onun belli başlı karakteristiklerinde ortaklaşan kimi tanımları da beraberinde getirmiştir. Bu kavramsallaştırmaların bazılarında geçen en çarpıcı ifadeler referans alınırsa geleneksel ekolojik bilgi ya da yönelik genel geçer ama işlevsel şöyle bir ortak tanım geliştirilebilir:

TEK, bir yerdeki insanların gelenek görenek ve inançlarını, mutfak kültürlerini, beslenme-diyet alışkanlıklarını, tarım-sağlık sistemlerini, “kutsal mekanlarını, el sanatlarını, ritüel gösterilerini”, (Bruchac, 2014:3814), içeren, yerliler ile yaşadıkları “yer”in doğası, iklimi, havası, toprak yapısı, endemik bitki ve hayvan türleri arasında “dolaysız” bir temas (Berkes,1993:1) ve deneyim pratiği içinde, gözlem ya da katılım yoluyla “uzun vadede” gelişen (Mcgregor, 2021), katmanlı, komplike, “dinamik” ve en önemlisi “kuşaktan kuşağa aktarılan” (Eyssartier, Ladio, Lozada, 2008) sözel bir bilgidir. Bu anlamda ‘Yer’ ekolojik bilgi de merkezi bir konuma sahiptir. Yaşanılan çevreyi tanıma, ‘ora’nın kendine has özelliklerini yoğun bir zihinsel deneyim içinde kavrayarak o ‘yer’in doğası ile “sezgisel” bir bağ kurulmasını ve bağın kuşaklar boyunca aktarımını ifade etmektedir (Nazarea, 2006).

² Konuyla ilgili kimi çalışmalar için bkz. M. Argyle 1992. *The Social psychology of everyday life*. London, New York: Routledge. K. Ruddle, 1993. *Transmission of Ecological Knowledge*. Editör: Julian T. Inglis, *Traditional Ecological Knowledge: Concepts and cases*. Ottawa: International Development Research Center. F. Berkes, *Sacred Ecology*, 2008, New York: Routledge.

Bu noktada aktarım ediminin niteliği, biçimi ve kuşaklar arası nasıl işlediği soruları da önem kazanmaktadır.

Araştırmalar bugüne kadar geleneksel ekolojik bilginin aktarımının ekseriyetle iki biçimde gerçekleştiğini bulgulamışlardır (Eyssartier, Ladio ve Lobeza, 2008:2-4). İlki, aktarıcının çok, alıcının tek ya da az olduğu yani geleneksel bilginin aile büyüklerinden, özellikle yaşlı insanlardan, çocuk ve gençlere iletiildiği bir modeldir. Geleneksel aktarım modeli, bugün entegrasyon ve değişime daha kapalı ve dirençlidir (Eyssartier, Ladio ve Lozada, 2008:2-4).

Aktarıcının az, alıcının çok olduğu ikinci modelde ise aktarım pratiği, aralarında herhangi bir bağ olmaksızın, aynı veya benzer jenerasyonlar arasında karşılıklı gelişmekte ve bu modelde her hangi bir kurum, kuruluş, firma, fabrika, ar-ge, araştırmacı gibi “oralı” olmayan, “yer” harici bir aktör de devreye girebilmektedir. Bu da ikinci modeli ilkinde göre değişim ve adaptasyona daha açık kılmaktadır (Eyssartier, Ladio ve Lozada, 2008:2-4). İkinci model özellikle 20. yüzyılın başından itibaren bugün tüm dünyanın karşı karşı olduğu gıda kıtlığı, kuraklık, habitatların ve biyoçeşitliliğin kaybı gibi küresel ekolojik sorunlar karşısında giderek daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Benzer biçimde karbon salımını minimize edici geleneksel tarım sistemleri araştırılmaya veya sonsuz büyümeye dayalı modern tüketim alışkanlıklarına alternatif olarak doğal kaynakları koruyan, geçime dayalı eski ekonomi modelleri rağbet görmeye başlamıştır. Bu doğrultuda geleneksel ekolojik bilginin bugün karşı karşıya olunan çevresel sorunları önlemek için yapılan ekolojik araştırmalara yer harici aktörler kanalıyla dahil edilebilirliği, ondan faydalanabilirliği giderek popüler bir çalışma alanına dönüşmüştür (Berkes, 1993:3).

Konuya toplumsal cinsiyet perspektifi ile yaklaşan kimi araştırmalar ise, geleneksel ekolojik/yerel bilginin, yerli erkeklerde de bulunmakla beraber, gerek gündelik, evsel ihtiyaçların gerekse de genetik bağların ve toplumsal adetlerin yeniden üretimi rolleri gereği esas olarak kadınlarda bulunduğu ve bilhassa da yerel ekolojik bilginin aktarımı ve muhafazasında kırsaldaki kadının oynadığı merkezi role dikkat çekmektedir. Elbette hiç bir zaman ve dönem için genellenemekte birlikte, literatürde kadınların annelik ve ev kadınlığı rolleri gereği temel ailevi ihtiyaçları ve ulusal/etnik/milliyetçi kimliğin sınırlarını yeniden üretmeleri ilgili teori ve argümanlar göz önüne alındığında kadınlar ve geleneksel ekolojik bilgi arasında kurulan söz konusu özel bağın nedenleri de daha açık kavranır. Örneğin Yuval-Davis kadınların ulus inşa ve milliyetçilik projelerine etkisini incelediği çalışmasında, ulusun kadınlarının annelik rolleri gereği bir yandan kolektif kimliğin biyolojik olarak çoğalması bir yandan da bu kimliği çocuklara, bir sonraki nesile aktarma işlevlerine değinmiş ve onları kolektif kimliğin “biyolojik ve sosyal taşıyıcıları” olarak tanımlamıştır (Yuval-Davis,2020). Kimi araştırmacılar ve bugün Birleşmiş Milletler (UN) raporları ise kırsal kadınların dünyanın pek çok yerinde yüz yıllardır aile üyelerinin beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için çığ, pişmemiş ham gıda maddeleriyle, bunlar üzerindeki kir, toz, mikrop, bakteri gibi mikroorganizmalarla, yiyecek, eşya ve giyeceklerin bu organizmalardan arındırılması amacıyla su gibi doğal kaynaklarla tam da TEK’in temel karakteristiğinin gerektirdiği gibi doğrudan bir temas ve deneyim içinde ola geldiklerini aktarmaktadırlar (Davidoff, 1995; UNEP, UN WOMEN, PBSO, UNDP 2013; UN WOMEN, 2021). Örneğin Hindistan Himalayalar’da kırsal kadınlar arasında 20 yıldır çalışmalar yapan ve Hindistanlı kadınların toplumsal cinsiyet rolleri sayesinde doğa ile kurdukları yakın ilişkiyi “özel bir bağ” olarak tanımlayan araştırmacı Sogani, kadınların domestik rollerinin kırsal kadınlara doğal kaynakları tanıma, kullanma ve saklama konusunda inanılmaz bir bilgi sağladığını belirtmekte ve Hindistanlı kadınların yaşadıkları bölgenin doğal kaynaklarının, biyo çeşitliliğinin, ekolojik kimliğinin korunması, sürdürülmesi ve idaresinde kilit bir rol üstlendiklerini eklemektedir (Sagani, 2018). Bolin, kırsal kadınların geçimlik aracı olarak yetiştirip kullandıkları doğal ürünlerin yeniden büyümelerini, tekrar tekrar hasatlarını yapmayı mümkün kılacak yani bu ürünlerin sürdürülebilir bir niteliğe kavuşturacak önceki nesillerden devrealdıkları geleneksel bilgilerinden faydalandıklarını eklemektedir (Bolin, 2018). Ayrıca bu araştırmalar, iddialarını, kırsaldaki kadınların su gibi alt yapı tesislerinin onarımındaki aktifliklerini ya da yenilenebilir enerji kaynaklarını edinme ve kullanma pratiklerini, kimi kez de ulusal ve uluslararası fuarlarda bölgelerinin tanıtımını üstlenmeleri gibi ulusal ekonomi, ekoloji, tarımsal ve

sosyal hayata olan çok boyutlu katkılarını dünya coğrafyasından örnekler sunarak desteklemektedir (Mcgregor, 2005; Ugboma, 2014).

Şüphesiz Anadolu kadınları da kendilerinden önceki kuşaklardan devraldıkları geniş bir yemek pişirme, tohum, ot toplama bilgileri ile yüzyıllardır, yöresel ürünlerini, geleneksel kalite ve özelliklerine uygun biçimde üretmeyi, atıkları ve zararlı mikroorganizmaları ürün ve topraktan tahliye etmek amacıyla kullanılan eski tarım yöntemlerini yaşamları boyunca hatırlayıp, tatbik ederek ve anlatarak kendinden sonraki kuşaklara bedenleri (görsel/fiziksel biçimde), hafızaları ve sözleriyle aktarım rollerini sürdürmektedirler. Neyse ki son yıllarda artan ve küçük işletmeciyi destekleyen sanayi-tarım entegrasyonuna dayalı mikro oluşumlar kanalıyla Anadolu kadınlarının da giderek eski kuşaklardan devralıp, uyguladıkları bu zengin değerli bilgi ve alışkanlıkları da daha çok görünürlük kazanmaya başlamıştır. Bu oluşumlar kanalıyla Anadolu kadınları birinci aktarım modelinin tipik bir örneği olan hafızalarında korudukları ama zaman içindeki sosyo-ekonomik değişimler, doğal afetler ya da insan kaynaklı zararlı pratikler nedeniyle yitirilmiş, unutulmuş yörelerinin zengin endemik ürünlerini, kültürel ve ekolojik değerlerini, koordineli ve entegre bir çalışma içinde oldukları ticaret firmaları, fabrikalar, ar-geler, yerel yönetimler ya da akademisyenlerin gibi “yer” dışında, harici bir aktörün de devreye girmesiyle hatırlamaya başlıyor ve birinci ile ikinci aktarım modelinin iç içe geçtiği senkronik bir modelde eski olanı modernize ederek onu “hibrit bir bilgi” formunda yeniden işlevselleştiriyor. Böylece “sınırsız birikim ve büyümeye dayalı ekonomi modeli karşısında kaybolmuş geçime dayalı geleneksel ekonomi modelleri” yavaş yavaş yeniden canlanmaktadır (Swiderska, 2021). Her ne kadar bazı araştırmacılar, özellikle antropologlar, küresel ısınma, iklim değişikliği ya da biyoçeşitliliğin korunması gibi başlıklar altında eski ile yeninin entegrasyonuna farklı gerekçelerle karşı çıkarak bilimsel ile geleneksel olanı uzlaştıramaz bular da ekolojik kimlik ya da onun türevleri olarak sıralayabileceğimiz TEK, ancak bellekte olanın sürekli hatırlanması, hatırlananın tekrar tekrar tatbik edilmesi ve anlatılmasıyla yaşamaktadır.

Bu çalışmada örnekleme kuran Afşar Balam Kadın Kooperatifi de birinci ve ikinci modelin eş zamanlı yürüdüğü senkronik modele tipik bir örnek olarak sunulmaktadır ve kadın kooperatiflerinin günümüzün hazır gıdaya dayalı tektipleşen, küresel tüketim alışkanlıkları (Swiderska, 2021) karşısında kaybedilmiş ananevi bilgileri Anadolu kadınlarına yeniden hatırlatıcı ve uygulatıcı işlev üstlendiklerine işaret edilmektedir. Özellikle de sentetik gübre, kimyasal ilaç, fosil yakıt ya da kontrolsüz pestisit kullanımı gibi modern tarımsal teknikler karşısında işlevsizleşen eski doğa dostu tarım yöntemlerini hatırlatıcı bir işleve sahip oldukları bulgulanmıştır.

2. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle kırsaldaki kadının yeniden üretim rolleri, tüm dünyada kadın girişimciliğini destekleyen mikro oluşumların hem kadınlar hem de ülkelerin ve bölgelerin ekolojik kimlikleri üzerindeki olumlu etkilerine dair literatür taraması yapılmıştır. Görüşülecek konular literatür çerçevesinde hazırlanmış ve veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formları vasıtasıyla toplanmıştır. Bu çerçevede veriler, ilki 9 Eylül, sonrakiler ise, 11 ve 29 Ekim 2021 tarihlerinde olmak üzere Ankara Afşar Kadın Kooperatifi Başkanı ile yapılan üç farklı görüşmede elde edilmiştir. Görüşmelerden ilki, zoom platformu üzerinden çevirimci yüz yüze görüşme şeklinde, diğer ikisi ise, görüşmecinin yoğun iş temposu, vakit problemleri gibi gerekçelere bağlı olarak WhatsApp mesaj uygulaması üzerinden karşılıklı soru-cevap şeklinde uygulanmıştır. Çevirim içi gerçekleşen ilk görüşme 68 dakika sürmüştür ve hem görüşmenin video kaydı alınmış hem de görüşme sırasında not tutulmuştur. 11 Ekim 2021 tarihinde mesaj uygulaması üzerinden soru-cevap şeklinde gerçekleştirilen görüşme 70 dakika sürerken, aynı metotla yapılan 29 Ekim 2021 tarihindeki görüşme 58 dakika sürmüş olup, yazışmaların ekran görüntüleri alınmıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış bir görüşme öngörüldüğü için görüşmecinin verdiği yanıtlar doğrultusunda doğal bir akış izlenmiş ve bu akış diğer iki görüşmenin kapsamını da çerçevelendirmiştir. Veriler ilgili literatürdeki tartışmalardan da yararlanarak analiz edilmiştir ve sonuçta ilgili literatürle paralellikler tespit edilmiştir. Örneğin, kadın girişimciliğini teşvik eden yerel kooperatifler ve benzeri oluşumlar kadınların sahip olduğu emek,

beceri potansiyelini ve “yerel ekolojik bilgiyi” görünür kılmaktadır. Bununla beraber, veriler ışığında literatürde neredeyse yer almayan bir başka boyut da bulgulanmış, bu girişimlerin aynı zamanda kadınların sahip olduğu “yerel ekolojik bilgiyi” ve coğrafyalarının yerel ekolojik dokusuna kadınlara hatırlatmak ve doğa dostu, zararsız geleneksel tüketim, beslenme alışkanlıklarını ve tarım metotlarını yeniden canlandırmak gibi kritik bir işlev ve role sahip oldukları da saptanmıştır. İşte bu bulgu araştırmanın ve görüşmelerin ana konusunu çerçevelemiştir.

3. Bulgular

Afşar Balam Kadın Kooperatifi, 2019 yılında Ankara Kalkınma Ajansı’nın yerel ürünlerin ticarileştirilmesi başlığı altında sunulan projeler kapsamında desteklenen, Minimum Karbon Ayak İzi ile Afşar Ellerden Afşar Balam Ürünler başlıklı projenin sürdürülebilirliğini sağlamak üzere kurulan bir kadın kooperatifidir. Kooperatif, köylünün kullanageldiği tezek ve odun ateşlerini yenilenebilir ve geleneksel enerji kaynakları olarak kullanmayı sürdürmekte ve bunlarda pişirdikleri reçel, salça, bulgur, erişte sirke, ekmek, kurutulmuş meyve gibi yöresel ve doğal ürünlerini yerli üreticiyi desteklemek ve geleneksel ürünleri aracısız olarak kentlilerle buluşturmak amacıyla açılan Ankara Büyükşehir Belediyesine ait Başkent Marketlerde, Torku Marketlerde ulusal pazarla buluşturmaktadırlar. Kooperatifin, üç senelik kısa geçmişine rağmen tesislerinde güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını tercih etmeleri, minimum karbon ayak izi ve sıfır atık prensipleri ile dikkat çekmektedir. Kooperatifin başkanı ise tam anlamıyla Anadolu geleneğini yaşatmayı kendine misyon edinmiş Anadolu aşığı bir kadın girişimcidir. Eğitimli ve üretken potansiyelinin farkında bir kadın olarak kendini yöredeki genç kadınlar için “rol model” olarak tanımlamaktadır. Başkan, birgün Bala Tarım İlçe Müdürü’nün kendisini aradığını ve kendisine Bala’nın Afşar köyündeki kadınların çok yetenekli olduğunu ilettiğini anlatmıştır. Müdür kendisinden bu kadınlar için bir proje yazmasını talep etmiş, Başkanın bu teklif üzerine yazdığı projenin Ankara Kalkınma Ajansı tarafından kabul edilmesi üzerine de Afşar Kadın Kooperatifi kurulmuştur. Yedi kişi ile başladıkları bu yola yine aynı ekiple devam etmektedirler. Bu çalışma da Başkan ile gerçekleştiren üç görüşme ile elde edilen verileri içermektedir.

Görüşmeler sonunda araştırmanın önemli bulgularından biri Başkan’ın sık sık ve herşeyden önce sonsuz büyüme, birikim, anında ulaşılabilirlik ve çeşitliliğe dayalı ekonomi modelinin giderek kadim ananevi bilgileri, geleneksel pratikleri hızla kaybettirmesi ve bilhassa “market ekonomisinin kırsala entegrasyonun” küçük ve orta ölçekli tarım üreticilerini topraktan koparıp (Swiderska, 2021) yerliyi, endüstrileşmiş, hazır gıdaya dayalı tektip küresel tüketim alışkanlıklarına teşvik etmesi gibi sosyo-kültürel sorunlar olmuştur:

“(...) Bir de şimdi köylüler tembel. Herşey önlerine sunuluyor. Mesela bizim hanımlar bulgur yapıyorlar. Köyde kimse bulgur yapmıyor, kimse tarhana yapmıyor, bizden alıyorlar. Bizim açımızdan çok güzel ama sosyolojik açıdan büyük problem. Köylü üretmiyor artık. Herşeyi marketten alıyor” (9 Eylül 2021).

“(...) Kenger diye bir ot varmış, ondan sakız yapılmış, kenger sakızı (...) Kaybolmuş işte bu gibi şeyler... Kolaylıklara çok çabuk alıştığımız için unutuluyor hep...” (9 Eylül 2021).

“(...) Kök boya benim çok ilgimi çekiyor, kimyacı da olduğum için. Ben onu öğrenip, yöredeki koyunlardan yün elde edip, kök boya ile boyayıp sektöre halı, kilim dokumak istiyorum fakat hanımlar unuttular. Oysa eskiden yapıyorlarmış hatta kök boyalı kilimler gösterdiler bana fakat neyi ne ile nasıl karıştırdıklarını unuttular. Yalnız dediler ki şurda bir toprak var, onunla rengi sabitliyorlarmış. Mesela o toprağın içinde ne vardı, bu bile çok değerli bir bilgi” (9 Eylül 2021).

Yukarıdaki nedenlere bağlı olarak çalışmada aynı zamanda, kooperatifleşmenin üye kadınlar arasında söze, belleğe ve bedene dayalı bir aktarım edimini harekete geçirdiği ve bunları içeren TEK’i canlandırıcı bir işlev üstlendiği gözlenmiş, kadınların onu günümüz şartlarına adapte edilmiş ve işlevselleştirilmiş “hibrit bir bilgi/ teknik” olarak yeniden ürettikleri bulgulanmıştır. Çünkü kadınlar kooperatif aracılığıyla geleneksel yöntemleri, ekolojik kimliği ve kadim bilgileri yaşatacak uygulamaları beraber araştırıp, hatırlamaya çalışmakta ve tabi ki bunları yeni alan ve alışkanlıklarla entegre ederek kollektif bir performans sergilemektedir. Örneğin Afşar Balam kadınlarının, geçmişteki atalık

tohumlardan ve bulgur üretme tekniklerinden ilham alarak ürettikleri bulgur ve erişte, kooperatif kadınlarının eski ile modern olan arasında ‘hibrit bilgiler ve teknikler’ üretmedeki katalizör/köprü konumlarını tıpatıp örnekleyen konuların başında gelmektedir. Kadınlar kullandıkları geleneksel bulgur ve erişte hazırlama, pişirme yöntemlerini modern öğütme ve kesme makinalarının kullanımını ile birleştirmekte ve bu entegre yöntem ile ürettikleri yöresel bulgur ve erişteleri, çevre dostu bez torba yahut karton çanta, kraft gibi güncel, teknolojik ambalajlarla ve e-ticaret sistemi gibi teknolojik dijital ağlardan da faydalanılarak tüketiciyle buluşturmaktadır:

“Atalık tohumla yetişen buğdaylar, geleneksel yöntemlerle kaynatılarak bulgur haline geliyor. Eskiden öğütme değirmenine götürülüp yaptırılıyordu artık kooperatifimizin değirmeni var. Onunla öğütülmüş bulgurumuzu, çevre dostu kraft ambalajlarımız ve tescilli markamızla pazara sunuyoruz. E-ticaret sistemi de var. Bu da bir yenilik.” (11 Ekim 2021).

“Başlangıçta erişteleri elle kesiyorduk. Kapasite artınca şu anda erişte makinamız var. Hamuru hamur yoğurma makinası ile yoğuruyor, ellerinde açıyor ve, bu hamuru erişte makinesine elimizle veriyoruz, kesme işlemini makina yapıyor.” (29 Ekim 2011).

Şekil 1. Kooperatif kadınlarının modern tesislerinde geleneksel yöntemler eşliğinde erişte hamur açmalarından bir görüntü (Kaynak: Afşar Balam Kadın Kooperatifi).

Kadınlar, şimdi doğal ambalaj kullanma tercihlerini kraft, bez torba ya da karton çanta ile sınırlamayacak, tamamen organik ve geleneksel yeni bir ambalaj üretiminin de hazırlığı içindedirler. Ürünlerini, eskiden Anadolu’da taşıyıcılar tarafından taşınan ve küfe adı verilen, Anadolu halkının da pazar çantası yerine kullandığı büyüklü küçüklü hasır örme sepetleri, köylüyü de dahil edecekleri kolektif bir eyleme dönüştürerek pazara sunmaya hazırlanmaktadır. Kooperatif, Başkan’ın aklında hep romantik/nostaljik bir özlem olarak duran bu geleneksel hasır sepetler, şimdi kooperatif kadınlarının çabasıyla yeniden makro pazara eklenmeyi, modern alışveriş alışkanlıklarına ve aracına dönüştürülmeyi beklemektedir. Görüşmeci bu konuyu şöyle ifade etmektedir:

“Eskiden büyük sepetler vardı, pazara filan hep onlarla gidilirdi, ben onların kaybolmasını istemiyorum. (...) Yörede sazlık bir alan var. Bu sazlar büyüdüğü zaman yakılırmış. Oysa sazların yakılması doğaya büyük zarar. Bir yandan önemi sera gazı olan karbondioksit salımı, diğer yandan toprağın canlı yapısını yakılarak yok edilmesi. Sonuç iklim değişikliği diğer yandan verimsizleşen topraklar. Biz o sazların yakılmasını istemiyoruz. Onları kestirip, onlardan sepet örmeyi öğreteceğiz ve

beyleri de bu işe katacağız (...) Ürünlerimizi artık bu sepetlerle pazarlamayı hedefliyoruz. Köylüye de o sazlari yakmanın, yani sıra anız yakmanın ne kadar zararlı olduğunu anlatacağız” (9 Eylül 2021, 11 Ekim 2021).

Şimdilerde bu fikirlerini yeni başladıkları BM projesine dahil ederek hayata geçirmeye çalışan Afşar Balam kadınları, aslında tam da yukarıda aktarım modelleri arasında özetlenen birinci ve ikinci bilgi (TEK) aktarım pratiklerini, bedenleri, sözleri ve tabi ki hafızlarıyla eş zamanlı uygulamış olmaktadır. Çünkü BM gibi, “yer” harici, oralı olmayan bir aktörün, uluslararası resmi bir kuruluşun projesine geleneksel olanı entegre ederek onu yeniden işlevsel hale getirip, yenilenebilir, organik, sağlıklı bir ambalaj olarak bir kez daha popüler kılma görevi üstleniyorlar. Üstelik köyde uygulanmakta olan toprağın verimi için son derece zararlı bir pratikten köylünün de dahil olacağı ekodostu kolektif bir gelenek ve bilinç yaratmaya başlıyorlar. Çünkü tüm köylünün işbirliği ile ördüğü bu geleneksel sepetlerle aslında hep beraber kolektif bir hafıza da örmüş oluyorlar, böylece formel kadın kooperatiflerinin, kolektif hafızayı aktive edici ve eko kimliğin değerine dair yaratıcı işlevini de örneklemiştir oluyorlar.

Kadınların eski ile modern, bilimsel ile ananevi olanı iç içe geçirerek, gelenekseli dönüştürülmüş hibrit bir bilgi olarak yeniden üreten katalizör konum yükledikleri bulgusunu en iyi örnekleyen konulardan biri de gübre çalışmalarıdır. Kooperatif kadınları, bir yandan hayvan pisliklerinin doğal gübre olarak kullanıldığı ve bugüne kadar kırsal mutfaklardaki atıkların hayvanlara yem edilmesi gibi ananevi alışkanlıkları sürdürmekte, bir yandan da bu ananevi yöntemleri, toprağı ve bitkileri daha da verimli hale getiren, modern bir ziraaı keşif olan organik solucan gübresine dönüştürerek kullanmaktadır. Şimdi bu “hibrit” gübre kullanım tekniğini, bilimsel ve teknik daha geniş bir alana entegre etmenin hazırlıklarındadır.

“Hayvan pislikleri gübre oluyor, mutfak atıkları tavuklara, ineklere yem oluyor ama artık köylü, köylü gibi yaşamıyor, hayvan beslemiyor. Kompost ve solucan gübresi bizim de yeni öğrendiğimiz yöntemler (...) Birleşmiş Milletler Küçük Destek Programı (UNDP GEF SGP) kapsamında yeni bir projemiz var. Onda da (...) köylüye de atıkları toplatıp hem kompost yapmasını hem de solucan gübresini³ yapmayı öğreteceğiz. Sadece onlara değil, şehirli hanımlara yönelik programımız da olacak.”

Başkan’ın aktardığına göre, daha önce kimi evsel atıklar, tarlalarda kullanılan zirai ilaçların ambalajları köylü tarafından bilinçsizce doğaya bırakılıyormuş ve köylü bunların toprağı, suya, bitkilere ve biyoçeşitliliğe verdiği öldürücü zararın “farkında değilmiş”. Köylü şimdi atıkları ayrıştırma yöntemini de yine kooperatif aracılığıyla öğrenmiştir (9 Eylül 2021). Burada, yukarıda Dalbay’ın (2018:17), “falsızleşen eylem tipi” olarak tanımladığı kooperatif kadınlarının kolektif bir bilinç oluşturarak toplumsal bir gelenek yaratmadaki katalizör konumları da belirginleşmektedir. Balam kadınları şimdi bu konum ve rollerini, aynı BM projesi içinde “atıkların geri dönüşümüne” dair çok daha geniş, ulusal bir bilinç ve farkındalık inşa etmek için kullanmaya hazırlanmaktadır:

“Kooperatifimizde uyguladığımız döngüsel ekonomi modelini köyümüzde de uygulamaya başladık. Atıklarımızı ayrıştırıyoruz. Cam, plastik, metal ve kağıdın yanı sıra elektronik atıkları da topluyoruz. Köylünün de atıklarını ayrıştırmalarını ve bize getirmelerini istiyoruz. Getirdikleri atıklar için kooperatif ürünlerimizden hediyeler veriyoruz. Köylü atıkları ayrıştırmayı kooperatif aracılığıyla öğrendi, daha önce yaptıkları bir şey değildi, farkında değillerdi. ve (...). Topladığımız bütün atıkları bir lisanslı toplayıcı tarafından yasal zincire dahil edeceğiz. Yani orda da bir farkındalık oluşturmaya çalışıyoruz.” (9 Eylül 2021).

³ Solucan gübresi, kokusu olmadığından suyu ve havayı kirliletmeyen, bitki ve ağaçların daha çabuk ve verimli gelişmesini sağlayan, bitki köklerini gelişimini hızlandıran toprak verimliliğini çok arttıran en iyi organik gübreler arasında kabul ediliyor. Bkz. <https://www.istanbulsol.com/tarimda-kirmizi-kaliforniya-solucanin-faydalari-nelerdir/> (Erişim tarihi: 13.10.2021).

Şekil 2. Kadınların organik gübrelerle yetiştirdikleri domateslerini hasat (Kaynak: Afşar Balam Kadın Kooperatifi).

Anadolu halkının kullanageldiği ananevi ve son derece hijyenik bir temizlik malzemesi olan kül ve arap sabununu ise kooperatifin hem üye kadınları hem de köylüde geri dönüşüm alanında farkındalık kazandırmaya başlaması bir başka başlıktır. Kooperatif, yüzyıllardır ananenelerimizin, Anadolu evlerine temizlik malzemesi olmuş bu geleneksel malzeme ile temizleme alışkanlığını günümüzün kuraklık, hava ve su kirliliği, biyo çeşitlilik kaybı, toprak verimsizliği, çoraklaşma gibi küresel ekolojik problemlere alternatif çevre dostu bir gelenek olarak yeniden yerleştirmeye girişmektedir. Bu girişimle su ve toprağa fazlasıyla zararlı atık bırakan hazır deterjan kullanımının minimum düzeye indirilmesi hedeflenmiştir:

“Şimdi külleri biriktiriyoruz. Atık yağları toplayacağız. Herkes atık sıvı yağlarını getirecek, onlarla ve külle hiç bir kimyasal içermeyen arap sabunu yapacağız. Bulaşık zor ama en azından yer, fayans temizliği için onu kullanacağız.” (9 Eylül 2021).

Zaten Kooperatifin prensiplerinden biri de hiç bir şekilde kimyasal katkı maddesi kullanmamaktır. Örneğin en çok ürettikleri ürünleri arasında yer alan odun ateşinde pişirdikleri çeşitli yöresel meyve ve süt reçelleri buna bir örnektir:

“Hiç bir şekilde kimyasal katkı maddesi kullanmıyoruz. Örneğin reçeli pancar şekeri ve taze meyvelerle yapıyoruz. Oysa fabrikasyon üretimde glikoz şurubu, kıvam arttırmak için pektin ve raf ömrünü uzatmak için farklı farklı kimyasallar kullanılıyor. (...) Ambalajlarımız cam kavanozlar ya da kraft kağıtlar.” (29 Ekim 2021).

Kimya mühendisi Başkan'ın fikir babası olduğu Afşar Balam kadınlarının henüz hayata geçirilmemiş ama deneme aşamasında olan üzüm bağları ile ilgili bir başka proje ise kuşkusuz köylü kadınların, yerli-modern entegrasyonu arasında oynadıkları eko-sistemi koruyucu rolü yansıtan en güzel örneklerden biridir. Çünkü bu örnekte kadınlar, geçmişte meydana gelen yangın sonucu kaybedilmiş ve zamanında yörenin ekolojik zenginliklerden biri olan endemik üzüm bağlarını kooperatifleri sayesinde hatırlamışlardır. Şimdi bu bilgilerini koordineli ve entegre bir çalışma içinde oldukları Tarım İlçe Müdürlüğü ile de paylaşarak yeni bir “bakteriyel çözelti” türünü atıllaşmış bu değerli alana adapte etmenin ve onu yeniden hayata kazandırmanın peşindeler:

“Tarım İlçe Müdürlüğü ile görüşmekteyiz. Bir Japon buluşu var, bakteriyel bir sıvı çözelti. O çözeltiyle bu üzüm bağlarını rehabilite etmek istiyoruz. Bir miktar numune aldık ama deneme şansımız olmadı. Küçük bir alanda onu deneyip bir canlanma var mı bakacağız. Çünkü herşey çok zor yetiştiriyor.”

Şekil 3. Kadınlar odun ateşinde süt reçellerini kaynatmalarına ilişkin bir görsel (Kaynak: Afşar Balam Kadın Kooperatifi).

Afşar Balam Köyü’nde endemik bir ürün olarak yetişen ve üretiminde kırsal kadınların başat konumunda olduğu mor sarımsak ise, kadınların yörelere sağladıkları ancak kimi kez gizli kalabilmiş ekolojik ve ekonomik katkılarının, bu kooperatif aracılığıyla görünürlük kazandığı bir başka konudur. Kadınların yetiştirilmesinden satışına kadar merkezinde oldukları mor sarımsakla kadınlar, bir kez daha hem yöresel bir ürüne sahip çıkmakta hem de bu ürünün pazar değerinde bir artışa vesile olarak yerel geliri arttırmaktadır:

“Mor sarımsak dünyada çok nadir yetişen bir tür imiş. Beyaz sarımsağın üç kat daha fazlası aroma içeriyor. Sadece Afşar da yetiştiriyor. Mesela tohum veriyoruz başka yerlerde ekiyorlarmış, olmuyormuş. Köylü bunun değerli bir ürün olduğunun farkında değildi. Bizim kooperatif aracılığıyla biz bu ürünü iki yıldır satıyoruz ve artık köylü bundan para kazanır hale geldi. Önceleri sadece kendileri için üretiyorlar, satmaya kalkınca da para etmiyormuş, 2 liraya 3 liraya satıyorlarmış. Geçen yıl biz kilosunu 35 TL’den, bu yıl ise kuraklık kaynaklı biraz küçük olduklarından sarımsaklarımız 30 TL’den sattık” (9 Eylül 2021)

Görüşmenin bir başka önemli bulgusu da kooperatifin kadınların kendi potansiyel ve kapasiteleri hakkında yarattığı farkındalıktır. Kooperatif sayesinde kadınlar aslında sahip oldukları fakat o ana dek hiç fark etmedikleri üretken, idareci ve güçlü potansiyellerinin farkına varmışlardır. Tabi burada söz konusu kişisel ve sosyal değişimde Anadolu kadının “yapamayacağı bir şey olmadığını” kendisine felsefe edinmiş Başkan’ın tavır ve sözleri de etkili olmuştur. (9 Eylül 2021). Başkan bu işten onlara ilk bahsettiğinde, kadınların son derece çekimser yaklaştığını, kendilerinde yetersizlik hissinin baskın olduğunu “bunu yapamayacaklarını çünkü hiç proje yapmadıklarını belirttiklerini” aktarıyor. Başkan ise kadınları şöyle ikna etmiştir:

“Dedim ki; Siz tarlada çalışıyor musunuz? -Evet., Mutfakta çalışıyor musunuz? -Evet, Hayvanınız, ineğiniz var mı? -Evet, Bir de evde kaynana var, evi de çekip çeviriyorsunuz? Evet, Eee Siz daha zorunu yapıyorsunuz.” (9 Eylül 2021).

Kadınların ve bilhassa eşlerinin projenin başlangıcı ile şimdiki söz ve tavırları arasında gözlemlenebilen belirgin fark bu değişimin en büyük kanıtı:

“Şimdi ise bana diyorlar ki; biz şehirli kadınların yaptığı bütün işleri yapabiliriz ama onlar bizim yaptığımızı yapamaz.”

Şekil 4. Kooperatif üyesi kadınlar 2019 Antalya Yörex Fuarında ürünlerini sergilerlerken (Kaynak: Afşar Balam Kadın Kooperatifi).

Afşarlı kadınların pazarda aktif, ücretli ekonomik bir aktör ya da işletmeci, muhasabeci ve idareci gibi edindikleri yeni roller, köy cemaati arasında zaman içinde, kadınların ticari becerisi olamayacağı yönündeki yerleşik olan cinsiyetçi imge ve algılarda belirgin bir değişime yol açmış ve önceden toplumda hakim olan kadın işine ve yeterliliğine dair yer yer küçümseyici, stereotip yargı şimdi yerini çok daha eşitlikçi bir kadın-erkek ilişkisine doğru evriltmiştir. Bilhassa bu değişim, kadınların eşlerinin başlardaki yaklaşımı ile şimdiki yaklaşımları arasında çok açık biçimde görülmektedir:

“-Ya işte başlasınlar da heveslerini alsınlar, Birşey çıkmaz. Ama sonra baktılar ki aaa oluyor. Şimdi onlar da yardım ediyor, birşeyimiz olduğunda hemen haber veriyoruz geliyor, yapıyorlar. Mesela reçel yaparken, çekirdeklerini çıkarmak çok zaman alıyor, onlar yardım ediyor, kadın işi filan demeden artık onlar da yapıyor.” (9 Eylül 2021).

Şekil 5. Ve Kadınlar, 2019 yılında Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Derneği ve İTÜ İşbirliği ile düzenlenen VI. Karbon Zirvesinde İTÜ Konferans Salonunda Aldıkları Düşük Karbon Kahramanı Ödüllerini birlikte tutuyorlar (Kaynak: Afşar Balam Kadın Kooperatifi).

4. Sonuç

Kollektif kimliğin ve toplumsal belleğin sözlü, fiziki, zihinsel performansları şeklinde veya bir ‘yer’de yaşayan toplulukların o ‘yer’ ile kurduğu spesifik diyalogun sözel, bedensel ve zihinsel bir çıktısı olarak da ifade edilen *TEK*’in⁴ sürdürülebilirliğin korunmasında kilit konumdaki aktörlerden biri, hiç kuşkusuz bu makalenin örneği üzerinden ortaya koyulduğu gibi, kadınlar özellikle de kırsal kadınlardır. Bu nedenle bugün yerli kadınların dünyada da sayıları giderek artan biçimde kırsal nüfus girişimciler arasında en hızlı artış gösteren gruplar arasında yer aldıkları belirtilmektedir (Bolin, 2018). Çünkü kadınlar doğal kaynakların tekrar tekrar hasadını yapmayı mümkün hale getirmek için onları sürdürülebilir kılan geleneksel bilgi ve ananevi alışkanlıklara sahiptirler. Böylece biyoçeşitliliğin kaybı, küresel ısınma, iklim değişikliği, kaynak kıtlığı vs. gibi günümüzün gittikçe ağırlaşan küresel çevre sorunları karşısında biyoçeşitlilikten ödün vermeden (Bolin, 2018), karbon emiliminin ve atık miktarının minimalist seviyede olduğu, “insan ve doğa yararını” birlikte ele alan, daha çok da yeterlilik anlayışına dayalı bir yaşam biçimi ve ekonomi modeli sürdürmektedirler (Swiderska, 2021).

Swiderska (2021), günümüzde insan ve doğa ayırımına dayalı, insanı ve ekonomik amacı önceleyen ve aslında her ikisini de tehdit eden “tahrip edici batı kökenli” teknolojik ve ekonomik yaklaşımların aksine, çevre ve insanın refahının karşılıklılığına dayalı ekonomik yaklaşımın bütüncül bir ekolojik perspektifi sunduğunu, geleneksel bilgilerden beslenen bu ekonomi anlayışının ve modelin ise, eko-dengenin sürdürülmesinde esas olduğunu belirtmiş ve bunu “holistik yerli yaklaşımı” olarak tanımlamıştır⁵. Tabi burada olası bir yanlış anlamaya yer bırakmamak için bir detayın altını çizmekte fayda var: Geleneksel bilgi ve ondan beslenen geçime dayalı ekonomik yaklaşım modeli, modern bilgi ya da araştırmaların veya küresel ekonomi modelinin, çağdaş tarım politikalarının bir alternatifi değildir. Tersine, geleneksel ekolojik bilgi (TEK) onun gelişimine katkı sunan ve aynı zamanda bu bilimsel araştırma ve modern tekniklerden beslenerek işlevsel hale gelebilen bir bilgidir. Karşılıklılık esasına dayalı bu bilgi, kırsal nüfusun üretim faaliyetleri ile küresel pazar aktivitelerini birleştirerek doğa dostu, eko-dengeyi sürdürülebilir kılacak “karma girişim modelleri”nin üretilmesini sağlar (Swiderska, 2021). Bu “karma ekonomi” yaklaşımı bir yandan biyoçeşitliliği, küçük üreticiyi, doğal kaynak ve zenginlikleri, organik ürünlerin devamını, iklimsel dayanıklılığı, sosyal refahı stabilize edip, desteklerken bir yandan da kırsal nüfusun yaşam alanları ve araziler üzerindeki kontrollerini arttırmaktadır (Swiderska, 2021). Makale boyunca görüldüğü üzere, Afşarlı kadınlar da geleneksel/ananevi alışkanlıkları ya da yerel üretim metotları ile modern pazar tekniklerini birleştiren, bu çalışmanın “senkronik” (birinci ve ikinci bilgi aktarım modelleri), Swiderska’nın ise “karma ekonomi” olarak tanımladığı modelde kırsal kadının katalizör konumunun anlamlı bir örneğini

⁴ “Yer”le ilintisi doğrultusunda belki burada TEK’in son yıllarda giderek popüler bir sektör ve disiplin haline gelen gastronominin önemli unsuru gastronomik kimlikle de ilişkisinden söz edilebilir. Gastronomik kimlik, bir destinasyonun o ‘yer’i diğer bölgelerden ayıran özgün unsurlardan oluşur. Bu unsurlardan bir kaç, yörenin iklimi, bitki örtüsü, toprak yapısı ve uzun yıllar içinde geçirmiş olduğu jeolojik-teknolojik-sosyo-ekonomik ve demografik değişimler sonucu gelişen, yerli topluluk arasında yer etmiş ‘ora’ya özgü gelenekler, yeme-içme alışkanlıkları, mutfak kültürleri-diyet biçimleri, geleneksel tarım teknikleri ve bilhassa da oraya has yerel tarım ürünlerini kapsar. Bugün anlamı sığ bir şekilde “mutfığa” indirgenmiş olsa da gastronomi özünde kültürel norm ve alışkanlıklarla “örülü bir zemine” dayanır ve sosyoloji, antropoloji, tarih, ekonomi, tıp, coğrafya, jeoloji ve biyoloji gibi farklı disiplinlerle diyalog halinde disiplinlerarası bir alanı ifade eder (Üst Polat, 2021). Çünkü yerli mutfakta ya da tüketilecek yemekte ana kriter, yerel törenlere ve merasimlere, hane-aile yapılarına özgü yemeklerin geleneksel ve özgün yöntemlerle pişirilmesi, saklanması sunulması ve tüketilmesidir. Bu nedenle gastronomi yukarıda söz edilen tanımlamalarda da işaret edildiği gibi kültürel buluşmalar, diyaloglar, adetler, toplumsal pratikler içinde şekillenen kollektif kimlikten ve bir ‘yer’e özgü endemik tarım ürünleri, geleneksel tarım sistemleri ve oranın doğası, iklimi, havası, toprak yapısı, gelenek görenek ve inançları, mutfak kültürleriyle oradaki insanlar arasındaki ilişkiyi ifade eden geleneksel ekolojik bilgiden bağımsız düşünülemez.

⁵ Swiderska yapılan araştırmalar çerçevesinde bugün dünyada bu yaklaşımı içselleştirmeler yerlilerin yaşadığı bölgelerde doğal alanların diğer bölgelere oranla daha az azalma gösterdiğini de aktarıyor. Ayrıntılı bilgi için bkz., <https://www.iied.org/why-traditional-knowledge-indigenous-peoples-rights-must-be-integrated-across-new-global>, Son erişim 1-10-2021.p

sunmaktalar. Afşar Balam Kadın Kooperatifi kadınları, koordineli ve entegre bir çalışma içinde oldukları BM birimleri, Tarım ve İlçe Müdürlükleri ya da uluslararası araştırmacılar gibi “oralı” olmayan “yer” harici bir aktörün de devreye girmesiyle *eski olanı yeni* ile modernize edip Afşar’ın biyoçeşitliliğini, kollektif kimliğini ve bilincini koruyucu, yerel geliri artırıcı doğa dostu uygulanabilir bir metot olarak yeniden sektöre ve tüketiciye kazandırmaktadırlar. BM projesi kapsamında hayata geçirdikleri hasır sepet örme eylemleri ve bunu “modern satış ambalajı” olarak pazara sunacak olmaları veya güneş, odun ateşi gibi geleneksel enerji kaynaklarını yenilenebilir kaynak olarak bu sektörde tercih etmeleri kırsal kadınların modern ve eski arasındaki katalizör konumlarının örneklerini kurmaktadır. Benzer şekilde, atalık tohumlarla ürettikleri bulguru modern ve geri dönüştürülebilir kraft, karton çanta gibi ambalajlarla piyasa sunmaları yine anane ve atalarının hayvan pisliğinden elde ettikleri, toprağı besleyen ve besin verimi için son derece faydalı tezeği, günümüzün en organik gübrelerinden biri kabul edilen solucan gübresine dönüştürmeleri ya da atillaşan üzüm bağlarını yeni bir Japon icadı olan “sıvı bakteriyel bir çözelti” ile rehabilite etme projelerini Tarım İlçe Müdürlüğü ile işbirliği içinden yeniden hayata kazandırma girişimlerinin her birini, kırsaldaki kadının geleneksel ile bilimsel arasında oynadıkları katalizör konumu resmeden farklı farklı örnekler olarak sıralamak mümkündür. Öyle ki Kooperatifin bu katalizör pozisyonu Kooperatifin dilini de biçimlendirmiştir. Kooperatif ürünlerinin tanıtımını modern tıp, ziraat, ekoloji, gastronomi, pazarlama alanlarında yaygınlaşan popüler söylemler ile geleneksel ifadelerin iç içe geçtiği *hibrit bir dil* kullanarak yapmaktadır. İnternet sitelerinde çalışma prensiplerini ve ürünlerini, “organik”, “katkısız, hijyenik ve (...) anne eli değmişcesine lezzetli işler” olarak tanıtıyor ya da “kadın üreticiler, tıpkı evlerindeki gibi (...)” ifadeleri eşliğinde “ilaçsız”, “el emeği göz nuru” ürünler olarak tanımlamaktadır.

Çalışma boyunca görüldüğü üzere, Afşar Balam Kadın Kooperatifi örneği, insan sağlığı ve çevreye faydalı, ülkenin doğal kaynaklarını ya da biyoçeşitliliği korumaya dönük bir üretim ilkesi ve teknolojik, bilimsel gelişmelerle iç içe, entegre bir iş yapma tekniği benimsemiştir. Kooperatifin hayata geçirdiği ya da henüz geçiremediği, buraya kadar aktarılan tüm projeleri, Anadolu kadının yaşadığı coğrafyanın zengin florası ve faunsı hakkında sahip olduğu derin bilginin, farkındalığın ve yeteneklerinin adeta ispatıdır. Afşarlı kadınlar da yerel tatları koruyarak gastronomik bir kimlik yaratmayı amaç edinmiş, bu amaçla doğal gübre, yenilenebilir, temiz enerji kaynaklarının kullanımına dayalı ve sıfır atık gibi adetlerle şekillenmiş döngüsel/geleneksel tarımsal üretim sistemlerini yeniden işlevselleştirmenin peşine düşmüşlerdir. Bu bağlamda tüm dünyayı tehdit eden iklim değişikliği ile etkin bir mücadele yürütebilmek ve onun tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek için bu tip kadın kooperatifleri daha çok desteklenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Tüm küreyi etkisi altına alan çevresel tehlikelerin olumsuz sonuçlarını bertaraf edebilmek ve gelecek nesillere adil, sürdürülebilir bir yeşil dünya bırakabilmek için kadınların Anadolu’nun kültürel ve ekolojik değerlerine, eş zamanlı sahip çıkan, gelecek ve geçmiş arasında köprü kuran bu pozisyon ve potansiyeli desteklenmeli, becerileri, hafızaları, anıları çok daha fazla görünür kılınmalı ve farkındalıkları onurlandırılmalıdır.

Şekil 6. Kadınlar ve Ankara Kalkınma Ajansı (Kaynak: Afşar Balam Kadın Kooperatifi).

Kaynaklar

- Aile ve Çalışma Bakanlığı. 2017. Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İş Birliği Protokolü imzalanmıştır. <https://ailevecalisma.gov.tr/media/14109/kooperatif-protokol-imzali.pdf>. (Erişim tarihi: 29.01.2022)
- Anonymous 2016. <https://www.istanbulsol.com/tarimda-kirmizi-kaliforniya-solucanin-faydaları-nelerdir/>. (Erişim tarihi: 13.10.2021).
- Anonymous 2021. <https://www.ankara.bel.tr/haberler/ilk-hasadin-bugdaylari-kazanlarda-kaynatilmaya-baslandı/>. (Erişim tarihi: 12.10.2021).
- Argyle, M. 1992. *The Social psychology of everyday life*. London, New York: Routledge.
- Augustine, Stephen J. 1997. Traditional Aboriginal Knowledge and Science Versus Occidental Science, Prepared for the Biodiversity Convention Office of Environment Canada, <http://nativemaps.org/?s=Augustine%2C+1997>, (Erişim tarihi: 16.12.2021)
- Berkes, F. 1993. Traditional Ecological Knowledge in Perspective. Concepts and Cases. Editör: Julian T. Inglis. International Program on Traditional Ecological Knowledge & International Development Research Center, p.1-11, Ottawa, Kanada.
- Berkes, F. 2008. *Sacred Ecology*. New York: Routledge.
- Bilgin, N. 1999. *Kollektif Kimlik*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Bolin, Anna. 2018. Bio-diversity: A Women's Business?, 29 Kasım, <https://www.iied.org/biodiversity-womens-business>, (Erişim tarihi: 5.10.2021)
- Bruch, M. 2014. Indigenous Knowledge and Traditional Knowledge. s.3814-3824 Editör: Claire Smit. Encyclopedia of Global Archeology. Chapter 10, Springer Science and Business Media, New York, NY.
- Dalbay, Ramazan S. 2018. Kimlik" ve "Toplumsal Kimlik Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31: 161-176.
- Davidoff, L. 1995. *Worlds Between: Historical Perspectives on Gender and Class*. Routledge.
- Eyssartier, C., Ladio, A. H ve Lozada M. 2008. Cultural Transsimison of Traditional Ecological Knowledge in Two-Populations of North West in Patagonia. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, s.1-8.
- Halbwachs, M. 1925. *Les cadres sociaux de la memorie*. Librairie Felix Alcan: Paris:L, https://en.wikipedia.org/wiki/Collective_memory.
- Johannes, R.E. 1989. Traditional Ecological Knowledge: A Collection of Essay. Gland, Switserald and Cambridge, UK, IUCN.
- McGregor, D. 2021. Indigenous Knowledge Systems in Enviromental Governance in Canada. *KULA*, 5, (1):1-10.
- Nazarea, Virginia D. 2006. Local Knowledge and Bio-diversity Conversation. *Annual Review of Anthropology*, 35: 317-35.

- Özcan, Y. 2020. “Kadınların Kooperatif Yoluyla Güçlendirilmesi Projesi Başlıyor”. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kadinlarin-kooperatifler-yoluyla-guclendirilmesi-projesi-basliyor/1932090>. (Erişim tarihi: 11.09.2021).
- Ruddle, K. 1993. Transmission of Traditional Ecological Knowledge. s. 17-33. Ed.: Julian T. Concepts and Cases. International Program on Traditional Ecological Knowledge & International Development Research Center.
- Sogani, R. 2018. <https://www.iied.org/qa-women-rural-india-are-natures-guardians>, (Erişim tarihi: 29.09.2021)
- Swiderska, K. 2021. Here’s Why Indigenous Economies is the Key to Saving Nature. 13 Nisan, <https://www.iied.org/heres-why-indigenous-economics-key-saving-nature>. (Erişim tarihi: 19.10.2021)
- Swiderska, K. 2021. Why Traditional Knowledge and Indigenous Peoples’ Rights must be integrated across the new Global Biodiversity Targets, <https://www.iied.org/why-traditional-knowledge-indigenous-peoples-rights-must-be-integrated-across-new-global>.
- Ugboma, Margaret U. 2014. Availability and Use of Indigenous Knowledge Amongst Rural Women in Nigeria. Chinese Librarianship: An international Electronic Journal, 38:60-67.
- United Nations. Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS/en.pdf>. (Erişim tarihi: 07.10.2021)
- UN WOMEN. 2021. International Day of Rural Women Theme: Rural Women Cultivating Good For All, 8 Ekim, <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2021/10/announcer-international-day-of-rural-women-theme-rural-women-cultivating-good-food-for-all>, Son Erişim 17-12-2021.
- UNEP, UN WOMEN, PBSO, UNDP. 2013. Women and Natural Resources: Unlocking the Peacebuilding Potential. Policy Paper No.4.
- Young, J. 1994. *The art of Memory: Holocaust Memorials in History*. Prestel, New York.
- Yuval-Davis, N. 2020. Çev: Ayşin Bektaş. *Cinsiyet ve Millet*. 6.baskı, İletişim Yayınları, Ankara.